

Dietrich Bonhoeffer *

Wie om God roept, roept om de kerk...

*Hieraan wil ik denken en mijn ziel in mij uitstorten: hoe ik
optrok in de dichte drom, voor hen uit schreed naar Gods
huis, bij jubelklank en lofgezang – een feestvierende menigte*

Psalm 42: 5

Ik ben alleen. Er is niemand, bij wie ik mijn hart kan uitstorten. Dus doe ik het bij mijzelf en bij de God, tot wie ik roep.

Het is goed in eenzaamheid zijn hart uit te storten en het verdriet niet op te kroppen. Maar hoe eenzamer ik ben, hoe groter in mij het verlangen wordt naar de gemeenschap met andere christenen, naar de gemeenschappelijke kerkdienst, gemeenschappelijk bidden en zingen, loven, danken en vieren. Ik herinner het mij en mijn hart gaat er steeds meer aan hechten. Wie om God roept, roept om Jezus Christus, wie om Jezus Christus roept, roept om de Kerk.

God, Heilige Geest, schenk mij broeders,
met wie ik geloof,
met wie ik samen bidden kan,
met wie ik alles dragen kan, wat mij is opgelegd.

Leid mij terug in Uw Kerk
tot Uw Woord
en tot het Heilig Avondmaal.
Amen.

*Harten, aan elkaar verbonden,
zoekt aan 't hart des Heren rust.
Laat de vlam der liefde branden
voor de Heer; Hij zij uw lust.
Hij het hoofd en wij de leden;
wij de afglans, Hij het licht;
Hij de Meester, wij de broeders
wand'lend voor zijn aangezicht.*

* Dietrich Bonhoeffer werd 4 februari 1906 in Breslau geboren en op 9 april 1945 te Flossenbürg door de Nazi's terechtgesteld.

Inhoud

**Wie om God roept,
roept om de kerk...** p. 25
Dietrich Bonhoeffer

Nogmaals onze identiteit p. 26
Dr. H. Klink, Hoornaar

Een "Open Brief" (I) p. 28
Drs. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

**Dr. J. Kommers' studie over het
Wuppertal in de 19e eeuw (I)** p. 30
T. van Es, Alblasserdam

**Gijsbert Karel van Hogendorp over
het fanatisme van de islam** p. 32
Ds. L.J. Geluk

Een woord van Dr. W. Aalders

Burgers van twee werelden zijn wij. Maar aan de eerste en oude wereld nemen wij deel als gasten en bijwoners. Aan de nieuwe wereld als erfgenamen en kinderen.

Nogmaals: Onze identiteit

Toen ik in het vorige nummer van ons blad schreef over onze identiteit, kon ik niet vermoeden dat het breukvlak tussen de westerse wereld en de islamitische wereld zo duidelijk zichtbaar zou worden als gebeurd is rondom de affaire met de cartoons in de Deense *Jyllands Posten*. Terwijl ik dit schrijf houdt zij veel landen nog in haar greep.

Ik pakte al nadenkend hierover nog eens het boek van A.J. Toynbee *Civilization on trial (Beschaving in het geding)* uit mijn boekenkast. Wie de hoofdstukken die daarin gaan over de islam leest, komt onder de indruk van de bijkans profetische gaven van deze man. Hij vertelt van twee golven van geweld en fanatisme in de 1300-jarige geschiedenis van de islam en spreekt in dat opzicht van de pan-islamitische beweging. Hardop vraagt hij zich af of een dergelijke golf zich ook in de nabije toekomst zou kunnen voordoen. Deze vraag benadert hij erg omzichtig. Toch komt hij tot de conclusie dat men dit niet uit kan sluiten. Twee hinderpalen ziet hij voor een pan-islamitische beweging. Allereerst kent de 'islamitische wereld' een veelvoud van nationale staten. Zij hebben géén gezamenlijke vijand. Sterker: ze zijn zelf onderling verdeeld. Daar komt bij dat de islam een zeer uitgestrekt gebied beslaat, waarbinnen communicatie erg lastig is. Zodoende zal er niet heel snel wereldwijd een hechte eenheid tussen de moslims gevormd worden. Toynbee schreef dit in 1948.

60 jaar later moeten we constateren dat beide hinderpalen voor het pan-islamisme die Toynbee signaleerde als sneeuw voor de zon verdwenen zijn. Er lijkt nu wél meer en meer sprake te zijn van een gezamenlijke vijand: Israël en de westerse wereld. De middelen van communicatie zijn niet gebrekking meer: via t.v. en internet

staan de moslims wereldwijd met elkaar in verbinding. Ze kunnen de kanalen van hun eigen land en dé nieuwszender van de Arabische wereld, Al Jazeera, overal ontvangen. Wie is er in onze steden van buitenlandse afkomst, die niet een schotel buiten heeft hangen...? Wie maakt er geen gebruik van internet? De massamedia werkten als een katalysator in de hele cartoonaffaire. De commotie daaromtrent nam in korte tijd epidemische vorm aan. Het zij me veroorloofd een paar kanttekeningen bij al deze gebeurtenissen te maken.

Allereerst heeft het er alle schijn van dat enkele Deense moslimleiders heel bewust naar het Midden-Oosten gegaan zijn om daar stemming te maken. En dat, zoals nu meer en meer blijkt, met deels valse informatie. Uit Denemarken, waar zij vrij mogen wonen, zijn ze naar hun land van herkomst gegaan om daar de bevolking op te stoken tegen wat ooit hun gastland was... Hoe men verder over de cartoons mag denken: dit doet verre van sympathiek aan.

Ten tweede: veel moslims zijn oprecht verontwaardigd, omdat hun profeet direct in verband werd gebracht met terrorisme. Daar staat tegenover dat heel veel zelfmoordenaars met een beroep op Mohammed en de Koran hun aanslagen plegen. Men moet toch inzien dat de constante terreur uit moslimhoek een wat zij noemen vertekening van de islam in de hand werkt. Waarom nemen veel imams niet duidelijker en krachtiger afstand van wat er in hún wereld omgaat?

Natuurlijk spelen in de massale en gewelddadige betogingen de regeringen van Syrië en Iran een grote rol. Beide landen komen internationaal steeds meer onder druk. Syrië door het VN-onderzoek naar de moord op oud-president Hariri. Iran zal naar alle waarschijnlijkheid de Veiligheidsraad op zijn weg vinden, waar het gaat om de verrijking van uranium. Beide landen kunnen een antiwesters sentiment goed gebruiken, evenals de Palestijnen die in groten getale kozen voor Hamas. Ook zij staan onder westerse druk om Israël te erkennen.

Ik acht het heel verstandig van president Bush dat hij geen olie op het vuur gegooit heeft en vrij snel nadat de islamitische wereld in brand stond, aangaf dat hij de cartoons respectloos vond. Ook acht ik het verstandig dat hij en Condoleeza Rice een dag of wat later met de beschuldigende vinger wezen naar Syrië en Iran, die de bevolking opstookten om te blijven protesteren!

Het is opvallend dat de Angelsaksische wereld de

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 19,50 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 44.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

islam met meer respect tegemoet treedt, dan de ándere Westerse landen. Een commentator zei: "Amerika is een godsdienstig volk, godsdienstiger dan Europa. Men weet er beter met gevoelens die het religieuze raken om te gaan." Dat zou zich nu ook in hun houding manifesteren. Juist door deze houding heeft de Amerikaanse president nu méér te zeggen dan de andere regeringsleiders. Voor heel de wereld kon deze evenwichtige benadering van groot belang zijn. Tegelijk moet Amerika een strakke lijn trekken ten opzichte van Iran en Hamas. Als Rusland en China vanwege hun belangen in troebel water gaan visen, maakt dat de situatie erg gecompliceerd.

Een volgende overweging: de islam heeft een militante trek in zich. En dat vanaf het eerste begin. Mohammed heeft Mekka veroverd, jaren nadat hij er verdreven werd. Wie enigszins thuis is in de Koran weet dat men er vaak een heel dreigende toon aantreft tegen de ongelovigen. Een andere toon althans dan in het Evangelie en de Persoon van Christus naar voren komt. Heel opmerkelijk is dat de Koran niet wil erkennen dat Christus gekruisigd is. Een lijdende en stervende profeet is voor hen ondenkbaar! En dan te bedenken dat Christus' eerste kruiswoord was: "Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen..." Wat een ándere wereld komt er uit het Nieuwe Testament naar ons toe! En dat tegen de achtergrond van een toch vaak fanatiek Joods messianisme. Hier de nadruk op te leggen is van de allergrootste betekenis. Hoezeer maakt dit het Evangelie actueel!

Tot slot: de hele commotie is griezelig. Het duidt op een botsing van beschavingen. Aan de ene kant de wereld van het Midden-Oosten, met haar vele, vele ongeregelheden en haar veel fanatiekere geest (waar de Romeinen al van wisten) en aan de andere kant het zo tolerante Westen waar voor velen vrijheid van meningsuiting het eerste gebod is.

Onze minister president zei het goed: Vrijheid van meningsuiting is niet hetzelfde als de plicht te kwetsen. Hij wees op het belang van onze rechtstaat en op de mogelijkheid om vanwege belediging naar de rechter te gaan. Maar, zo vragen we ons af, hoe is het met het rechtsgevoel en met onze rechtspraak gesteld? Wij weten dat iemand veroordeeld zou kunnen worden vanwege belediging, wanneer hij of zij op grond van een godsdienstige overtuiging bepaalde gedragingen zonde noemt. Tegelijkertijd is belediging door woord en beeld van wat voor een christen heilig is, bijna aan de orde van de dag. En dat laatste "moet kúnnen"!

De nieuwe fractievoorzitter van D'66, Loesewies van der Laan, bepleitte nog niet zo heel lang geleden dat de wet op de godslastering moet worden afgeschaft. Bijna had zij een kamermeerderheid daarin mee gekregen.

Welnu, nu maken we het mee, dat met een beroep op dit wetsartikel de rechter zich uit moet spreken over de Deense cartoons die op de website geplaatst zijn van Geert Wilders. Ineens komt de kwestie van de godslastering in Nederland op de agenda, vanwege een afbeelding van... Mohammed. Er is bij mijn weten nog niemand die gewezen heeft op het ernstige van dit feit.

Gezien de historische achtergrond van Nederland kan er geen twijfel over bestaan dat dit wetsartikel vanouds bedoeld is om lastering van die God tegen te gaan, die men kende uit de Schrift en de historische openbaring van Christus. Dat dit artikel in ons wetboek staat is een flauwe afschaduw van de band tussen kerk en staat die er eens was. Dat wij een dergelijk wetsartikel kennen, is te danken aan het feit dat sinds keizer Constantijn de overheid zich in meerdere of mindere mate geroepen wist het leven van de kerk te beschermen. Calvijn geeft er in zijn *Institutie* blijk van dat hij in die traditie staat, waar hij stelt dat de overheid ook geroepen is om de éérste tafel van de wet te eerbiedigen. Artikel 36 van de NGB geeft daar ook uitdrukking aan, ook al kan men over de precieze bewoordingen ervan twisten. Door de secularisatie staan voor de moderne mensen alle godsdiensten gelijk. Dit kan ertoe gaan leiden dat moslimgroepen een beroep gaan doen op uitgerekend die wet, die er tot voor kort voor bedoeld was om in ons land het kerkelijke leven veilig te stellen en om de bevolking bescherming te bieden in het vereren van die God die zich in de Schriften heeft geopenbaard en die zich in onze historie (o.a. de kerkhervorming) niet onbetuigd heeft gelaten!

De situatie zou zich zomaar voor kunnen doen dat nadat godslastering ten opzichte van het christendom jarenlang gedoogd werd, de rechter onder druk komt te staan om een veroordeling uit te spreken voor het publiceren van spotprenten tegen Mohammed. Veel seculiere mensen voelen aan dat dit niet kán. Hun vrijheid van meningsuiting wordt erdoor beknot.

Het onderstreept te meer hoe belangrijk het voor de historische verworvenheden van ons land is dat er respect is voor de historie en voor een band tussen kerk en staat. Wás die er, dan zou men begrijpen waarvoor de wet ooit bedoeld was: ter bescherming van de kerk. Als hier oog voor was, dan zou men als vanzelf de vele manieren van bespotting van het christelijk geloof tegen gegaan zijn. En vanwege de historische verbondenheid met het geloof van de kerk, zou er ook een respectvoller én krachtiger houding mogelijk zijn naar de islam. En dat is precies waar Samuel Huntington op doelde, toen hij zei dat de enige remedie in de toekomst is: versterking van de eigen cultuur en respect voor de andere culturen, met daarbij een harde lijn tegenover radicale elementen daarin!

Een "Open Brief" (I)

In het najaar van 2005 werd ik door Dr. W. Aalders gebeld, die mij verzocht, in ons blad een en ander te schrijven over een "Open Brief", die in 1904 door Prof. Dr. J.H. Gunning en een viertal predikanten aan de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk is geschreven. Een verzoek, dat niet zozeer stelde op het historisch belang van dit document, maar op de betekenis, die het stuk voor onze tijd zou kunnen hebben.

Welnu, nadat Dr. Aalders mij een kopie van de brief had toegestuurd, ben ik aan de slag gegaan, hetgeen resulteerde in een aantal overwegingen, die ik de lezers graag onder de aandacht wil brengen.

Eerst echter moet mij van het hart, dat ik in de loop der jaren keer op keer getroffen ben door de intense betrokkenheid van Dr. Aalders bij al hetgeen op het kerkelijk erf gaande was. Op gezette tijden bezocht ik hem in zijn huis in Bussum, en het moet mij van het hart, dat de gesprekken, met hem gevoerd in zijn sfeervolle woonkamer, met het sprekende portret van Gunning aan de wand, veel voor mij betekend hebben, niet in de laatste plaats door zijn grote eruditie, die mij bij mijn studie van de negentiende eeuw de jaren door ten zeerste aan hem verplicht heeft.

Welnu, de "Open Brief" uit 1904, door Gunning opgesteld en mede-ondertekend door de predikanten Ph.J. Hoedemaker (Amsterdam), P.J. Kromsigt (Rotterdam), B. van Meer (Utrecht) en Chr. Hunningher (Vlissingen), stuk voor stuk mannen van naam in de Hervormde Kerk van die dagen, vindt zijn aanleiding in het feit, dat de synode van onze Kerk in de zomer van 1903 een verzoek van 25 (!) Classicale Vergaderingen om met de reorganisatie van onze Kerk ernst te maken had afgevoerd.

De voorzitter (president) van de synode, Dr. G.J. van der Flier, had tijdens de besluitvorming bij wijze van stemverklaring voor zijn afwijzend standpunt een drietal argumenten opgegeven.

1) Het was de classes in kwestie met hun voorstellen tot reorganisatie geen ernst; zij werden slechts door partijbelangen gedreven. Wanneer men van mening is, dat de organisatie van de Kerk de heerschappij van Christus in de weg staat, dan moet men niet onder deze organisatie (waaraan men zijn positie ontleent en zijn inkomen te danken heeft), "kalm blijven arbeiden". Dan dient men de Kerk te verlaten.

2) Wanneer men aan het verzoek van de classes zou voldoen, zou dit tot het uitbannen van andersdenken-

den leiden. Men kan wel beweren, dat het zover niet zal komen, maar dat is slechts "het zoet gefluit van den vogelaar". Laat men de "Gereformeerden", die op de Confessionelen neerzien, ja, die men de oorzaak van alle ellende in de schoenen schuift, hun gang gaan, dan zal onze Kerk tot een kopie – en dan nog wel een heel slechte kopie – van de Roomse Kerk worden.

3) De actie van de briefschrijvers komt in feite uit on geloof voort. Er mag dan een en ander mis zijn in onze Kerk (het ziet er overigens beter uit dan één of twee eeuwen geleden), van reorganisatie van de bestuursstructuur valt niets te verwachten. Reorganisatie? Accoord, maar dan van personen. Er moet meer kracht van de predikanten uitgaan. Zij moeten meer geestelijk leven wekken; dan zal er vanzelf verbetering komen. Wij belijden toch, dat wij in de Heilige Geest geloven? Welnu, op dit punt schieten de voorstanders van reorganisatie tekort. "Niet door kracht noch door geweld, maar door mijn Geest! zegt de HERE der heerscharen". Conclusie: geen herziening van de organisatie, maar: "herzie uzelf", om met een groot staatsman te spreken.

Een krachtig verweer

Krasse taal, kan men wel zeggen. Kennelijk was er sinds de geruchtmakende "adresbeweging" van zo'n zestig, zeventig jaar geleden in de houding van de synode nog niet veel verandering gekomen! Geen wonder, dat Gunning en de zijnen – die ook eigen voorstellen tot reorganisatie, tot de synode gericht, hebben zien stranden – het stilzwijgen niet kunnen bewaren. Hun "Open Brief" laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Allereerst wijzen zij de synode erop, dat predikanten hun roeping niet aan de kerkelijke organisatie ontleen, maar aan de Heer der Kerk, *Jezus Christus*, die de ambten heeft ingesteld. De huidige bestuursstructuur van de Kerk evenwel heeft haar belijdenis krachteloos gemaakt. En dat zij onder deze organisatie "kalm, zonder het minste gewetensbezwaar te toonen" hun ambt blijven uitoefenen, is volkomen in strijd met de feiten: "wij noemen onzen toestand eene zonde, aan welke wij allen deelhebben, ook wij die dit verklaren, en dus een groot gewetensbezwaar toonen". En dat de voorgangers niet hard genoeg werken, is volstrekt onjuist: "zij arbeiden tot mat en uitgeput worden toe". Dat de Kerk kwijnt, is buiten kijf, maar dat komt niet door een tekort aan ijver van de predikanten, maar doordat deze werken "op den verkeerden grondslag onzer organisatie, die ook de meest ingespannen pogingen vruchteloos maakt". Onze kerk,

die tot reden van optreden in de wereld heeft dat zij iets "belijdt", wordt door buitenstaanders, door ongelovigen, veracht, omdat zij – "eervergeten, plichtvergeten, dus krachteloos" als zij is – "aan elke overtuiging gelijke bevoegdheid in haren boezem laat", dus niets belijdt. En de eigenlijke oorzaak van deze verachting ligt dieper dan de ongelovigen zich bewust zijn. Deze is gelegen in "de heilige toorn des Heeren, die eene kerk welke door den samenhang harer reglementen Hem verloochent, ook zelve, zooals Israël heeft ondervonden en zijne Profeten reeds verklaarden, aan de vijanden overlaat". En weliswaar heeft Hij zich, onze ontrouw ten spijt, nog altijd niet van ons afgekeerd, zodat wij onze kerk niet mogen verlaten, maar "Hij wil "op deze petra" (persoon en belijdenis samen), op de erkenning van den Christus der Schriften en op geen andere belijdenis daarnemens, Zijn Gemeente bouwen", waarbij Hij gebruik maakt van de voorgangers, die zijn Naam belijden. Zo wil Hij in zijn Kerk heerschappij oefenen. En dat moet onbelemmerd kunnen gebeuren, hetgeen op het ogenblik niet het geval is, daar de ambten worden "ontwricht door allerlei bijwerk", dat de dienaren van het Woord naast hun eigenlijke werk wordt opgedrongen.

Kortom, het gaat niet aan, onze voorgangers van traagheid te beschuldigen. Men moet het oog richten op de verdeeldheid, die in de kerk heerst, terwijl de Heilige Geest juist éénheid wil.

Individualisme

Ook het orthodoxe kamp is verdeeld. Er is een "gematigde orthodoxie", die, individualistisch ingesteld als zij is, alleen oog heeft voor de enkeling. Het Woord van God geldt "slechts zoover "een rijke Christus en een arm zondaar" voor elkander geschikt zijn". In het Evangelie gaat het hoofdzakelijk om het heil van de enkeling. Wat het ons over de kerk en de ambten te zeggen heeft, is bijzaak, ja, wordt veelal volstrekt onbelangrijk geacht. Het enige, waarom het gaat, is dat men "zielen wint voor den Heer". Voor de kerk als openbaring van het lichaam van Christus, als de gestalte, waarin het Middelaarschap van Christus tot openbaring komt, heeft men geen oog. De gemeente bestaat niet uit leden, die in Christus zijn, maar uit catechumenen, die tot Christus gebracht moeten worden.

Christus als Middelaar

Naast deze "fractie" is er een andere groepering, die "veel dieper gaat", doordat zij, "op de Eere Gods ziende, den kosmische, wereldomvattenden aard des Evangelies begrijpende", wél oog heeft voor de noodzaak van de kerk, zich ervan bewust, dat "de Heer niet slechts is het middel tot onze zaligheid, maar de Midde-

laar die tusschen de gouden kandelaren wandelt". Het feit, dat Hij in de hemel aan Gods rechterhand gezeten is, opent haar de ogen voor de dienst van de Heilige Geest, door wie het Hoofd één is met het lichaam en wij niet alleen in Hem geloven, maar uit Hem leven. Maar gesteld nu, dat deze fractie dankzij de "verbetering", die de synode voor ogen staat in onze kerk de overhand zou krijgen, ja, dat zij alle predikanten en heel de gemeente achter zich zou krijgen, dan zou men, wanneer de organisatie van 1816 bestendig bleef, eerst recht inzien, hoezeer deze "den Heiligen Geest bedroeft en uitbluscht". Want als het Woord van God in de regering der kerk niet de toon aangeeft, is een verantwoorde tuchttoefening een farce, waardoor ook de sacramenten, de steunpilaren van het geestelijk leven, niet naar behoren bediend kunnen worden. En hetzelfde geldt van de onwaarachtige situatie, waarin de predikanten verkeren: dan eerst recht zou hun geweten bezwaard en hun ambtsbediening belemmerd worden, doordat zij, "alvorens naar eigen overtuiging den Christus der Schriften als den eenigen weg des heils te kunnen prediken", éerst, bij hun ambtsaanvaarding, hun handtekening hebben moeten zetten onder een "kerkregeling", die ambtgenoten, die deze Christus niet prediken, "met gelijke bevoegdheid tot den dienst toelaat en dus vaststelt dat deze Christus niet de eenige weg des heils is".

Met andere woorden: zolang de organisatie van 1816 gehandhaafd blijft, valt er geen verandering ten goede te verwachten. En men moet zich ook niet de illusie maken, dat het geestelijk leven, dat dankzij de inzet van de predikanten gewekt zou worden, het werk van de Heilige Geest zou zijn. Het valt niet te loochenen, dat er veel goeds op het terrein van in- en uitwendige zending wordt gedaan, dat er heel wat nood gelenigd wordt en dat door velen, ook metterdaad, de Christus der Schriften wordt gepredikt. Er wordt in onze kerk, niet het minst bij "moderneren", socialisten en boeddhisten, veel religiositeit en geestdrift voor allerlei goede doeleinden gevonden. Maar "geestelijk leven" is "niet anders dan leven uit den Heiligen Geest, die "ons Christus en aller Zijner weldaden deelachtig maakt", bovenal der mystische eenheid van Hoofd en Lichaam, van wijnstok en ranken. En dat leven is niet gemengd uit allerlei bestanddeelen die onder onze bestaande organisatie door den samenhang der reglementen gelijke bevoegdheid in de kerk hebben. Dat leven "neemt alles uit Christus" en belijdt en beleeft Hem alléén".

Scherpe critiek

Aan het eind van de "Open Brief" benadrukt Gunning nog eens, dat de door de brieveschrijvers geuite critiek niet de kerk geldt, maar de organisatie. Deze is een hinder-

paal voor de heerschappij van Christus, die in zijn kerk door Woord en Geest wil werken. De geest, die deze organisatie bezielt, is een geest van behoudzucht, een roomse en een onwetenschappelijke geest, een geest van reactie, van partijzucht en van kleingeloof.

Een geest van behoudzucht: zij, die Christus belijden, en zij, die Hem loochenen, moeten bij elkaar gehouden worden.

Een roomse geest: de bestaande kerk wordt boven Christus gesteld.

Een onwetenschappelijke geest: critiek wordt niet geduld.

Een geest van reactie: de kerk wordt gebonden aan een toestand uit het verleden.

Een geest van partijzucht: geschillen worden niet door de kerk zelf beslecht; men laat ze over aan de "eindeloozen en vruchtelozen twist der partijen", zodat aan de "dommekracht" van de (orthodoxe of moderne) meerderheid, dus van "de helft plus één", de beslissing gelaten wordt.

Een geest van kleingeloof: men trekt de macht van het Woord in twijfel.

Deze geest kan alleen door de Heilige Geest, die in en door het Woord werkt, overwonnen worden.

T. van Es, Alblasserdam

Dr. J. Kommers' studie over het Wuppertal in de 19e eeuw (I)

Onlangs verscheen er een boek dat onze lezers zeker zal interesseren. Ds. J. Kommers, zendingspredikant in Mozambique, promoveerde in mei 2005 aan de North-West University te Potchefstroom (Zuid-Afrika) op de studie 'Ontwaakt, jij die slaapt!'.

Het is goed dat deze studie in Nederland in boekvorm is verschenen. Zo kunnen we kennis nemen van een belangwekkend aspect van de kerkgeschiedenis, namelijk hoe de predikanten G.D. Krummacher, H.F. Kohlbrugge en P. Geyser gepreekt hebben ten tijde van de *Erweckung*, de Duitse variant van het Réveil, die in de negentiende eeuw in Nederland plaatsvond. Dr. Kommers zei op 24 augustus 2005 tijdens een lezing in Papendrecht, dat hij deze studie na veel moeite kon voltooien, omdat de verkondiging van de preken die hij bestudeerde, hem gegrepen had. Ja, hij had er zelf ongelofelijk van genoten om hun preken te bestuderen. Dat was zijn drijfveer en die gedrevenheid is ook te merken in zijn boek.

Het is een fascinerende studie geworden. Niet gemakkelijk overigens, want men moet een behoorlijke kennis van de Duitse taal hebben, de taal waarin veel citaten van genoemde predikanten in de tekst opgenomen zijn. Ook is (enige) theologische en dogmatische kennis een vereiste, wil men de volle vrucht van deze studie hebben. Maar voor wie dit gegeven niet zo'n bezwaar is en wie geïnteresseerd is in genoemd onderwerp, zal zich verbazen over de vele details en gezichtspunten die aangedragen worden.

Deze studie is voor wat betreft de historische gegevens aanschouwelijk beschreven. De prediking van de genoemde predikanten kon jammer genoeg niet zo levendig beschreven worden. Omdat telkens een kort

gedeelte geciteerd wordt en dan meteen via diverse andere theologen commentaar gegeven wordt, komt de warmte van hun prediking niet zo tot leven. De beschrijving komt zo iets afstandelijk over, maar dit ligt aan de gekozen opzet van deze dissertatie.

Het boek begint, na de achtergronden, motieven en opzet van de studie te hebben gegeven, met het hoofdstuk dat ons een blik geeft in het gemeentelven van de evangelisch gereformeerden aan de Niederrhein en daaraan gekoppeld een beschrijving van kerk en samenleving in het Wuppertal van de negentiende eeuw. Een prachtig gedeelte. Al voortgaande ontvouwt zich voor het oog van de lezer de toenmalige situatie in het Wuppertal en hoort en ziet hij als het ware de drie predikanten op hun kansels staan. Vele aspecten van de geschiedenis van het Wuppertal worden van diverse kanten belicht. Zo worden schrijnende voorbeelden van de sociale misstanden beklemmend beschreven. Men voelt a.h.w. het onrecht en de armoede. Dat was toen een welhaast vaststaand gegeven waar men blijkbaar niet zo snel verandering in wilde brengen. Anderen die dit wel opmerkten, voelden zich onmachtig hieraan iets te doen. Maar als wij 150 jaar later een vlammend protest in ons voelen opkomen tegen deze laksheid waarmee ook de predikanten waren besmet, bekruipt ons tegelijkertijd het gevoel dat ook onze tijd een soortgelijke situatie kent. Want door de massacommunicatiemiddelen is de wereld zo klein geworden, dat de armoede en het onrecht in andere oorden dan ons land heel dichtbij gekomen zijn. We hebben de tijd van de bevrijdingstheologie nog vers in het geheugen, een theologie die onder ons al gauw als horizontaal bestempeld werd. Dat zal waar zijn, maar wat was en is dan het gereformeerde antwoord

van onze kerken? De vraag komt dan op ons af hoeveel aandacht wij aan deze kwestie besteden. Is het niet eerder zo dat ons rijke Westen het wel goed vindt dat door uitbuiting van kinderen en volwassenen uit de derde wereld bij ons de prijzen van de producten zo laag blijven? Maar mogen wij dan wel Krummacher, Kohlbrugge en Geysler verwijten dat zij onvoldoende aandacht hebben geschonken aan de sociale onrechtvaardigheden van hun tijd? Kunnen wij invoelen in wat voor omstandigheden zij toen moesten prediken? Was de tijd wel voldoende rijp voor zulke veranderingen? Deze predikanten wilden vooral geen opstand preken. Zeker Kohlbrugge niet, die met zijn anti-revolutionaire opvattingen en in het achterhoofd de opstand in Elberfeld van 1848, beducht was om mensen valse hoop te geven voordat er tekenen waren dat de tijd daarvoor rijp was. Kohlbrugge schrijft op 6 april 1848 aan J. Wichelhaus: 'Wij hebben ons helemaal niet met de politiek te bemoeien. Wij hebben in het algemeen de waarheid te zeggen, ook in het bijzonder, met wijsheid, gematigdheid en bescheidenheid. Wij hebben echter niet daarvoor te zorgen, hoe wij ons morgen of overmorgen in zekere gevallen hebben te gedragen; wij kunnen dat aan de leiding van de Heilige Geest overlaten, alleen moeten wij aanhouden in het gebed: "Leid Gij mij! Leer mij Uw weg!" Laten wij het aan God overlaten, hoe en door wie Hij de wereld regeren en bezoeken wil. Laten wij het Woord des Heeren in gedachtenis houden: "Mijn rijk is niet van deze wereld" en "Geef de keizer, wat des keizers is". Als een koning een constitutie wil, dan is het niet ons werk, te zeggen: "Ik wil deze niet". Ik ben onderdanig aan de overheid, die God in gezag over ons stelt. Met mijn geest ben ik vrij, en wanneer wij de waarheid zeggen, zeggen wij de waarheid uit liefde, in de verste verte niet om zelf te willen regeren. Onze wandel, dat is: ons burgerschap, is niet hier, maar in de hemel'.¹

Was het eeuwen eerder niet Maarten Luther, die zijn prediking van het heerlijke, vrije Evangelie misbruikt zag worden door de boeren die er een vrijbrief in zagen voor opstand tegen het gezag en was dit niet een waarschuwend voorbeeld dat maant tot voorzichtigheid? Trouwens, ook de door Kommers vaak genoemde Tante Hanna, die zoveel goed werk gedaan heeft voor de allerarmsten onder de bevolking in het Wuppertal, was een tegenstandster van de sociaal-demokraten, die met in haar ogen ongeoorloofde middelen de kloof tussen arm en rijk wilden verkleinen. Zij deed haar werk met vreugde in overgave aan haar Heiland en begaf zich niet op politiek terrein. Bij haar geen aanklacht tegen de fabrikanten. Ook de bekende lutherse predikant Sander, door Kohlbrugge geacht, laat zich niet uit over de (onjuiste) verdeling tussen arm en rijk. Dit zij zomaar

in het voorbijgaan opgemerkt, omdat soms wat gemakkelijk kritiek geleverd wordt op de (vermeende) passieve houding van Kohlbrugge inzake de sociale omstandigheden van zijn gemeenteleden. Want juist het z.g.n. Elberfelder systeem was opgezet om via gelden die in de eigen gemeente werden opgehaald, de armen van de gemeente te kunnen onderhouden. Dat was een geloofszaak die niet beschaamd is geworden. Daarin is de gemeente van Kohlbrugge een lichtend voorbeeld voor geheel Duitsland en daarbuiten geworden.

In de volgende hoofdstukken laat Kommers zien dat het Piëtisme als voorloper van de *Erweckung* (opwekking) beschouwd moet worden. Geen *Erweckung* zonder het Piëtisme dus. Het is daarbij lastig onderscheid te maken tussen het late Piëtisme en het vroege *Erweckungsdanken*. Diverse personen passeren daarbij de revue, zoals Spener, Tersteegen, Lavater, Collenbusch en Jung Stilling. Wegens het koude rationalisme dat heersend was ten tijde van de *Aufklärung* (verlichting), ontstond een tegenbeweging, een beweging die weer met warmte en in trouw aan het Woord van God de noodzaak van bekering, erkenning van zonde en geloof in de Middeleeuwen Christus predikte. Jung Stilling zei het zelf al in zijn *Rückblick*: 'De oude christelijke geloofs- en heilsleer staat tegenover de nieuw verlichting'. Men wilde ten tijde van de *Erweckung* de oude heilswaarden weer op de voorgrond stellen. Toch is de *Erweckung* niet een echte tegenhanger van de *Aufklärung*.

Dr. Kommers haalt een studie uit 1991 aan, waar hij een mening van die schrijver verwoordt, als hij zegt: 'Dat de *Erweckungsbewegung* in principiële tegenstelling staat tot de *Aufklärung* is naar zijn oordeel niet houdbaar'. Weliswaar wezen de Opwekkingspredikers unaniem het gedachtegoed van de Verlichting af, maar zij gingen niet een diepgaande discussie met vertegenwoordigers daarvan aan. Men bestreed de uitwassen en hield de opvattingen van de Verlichting verantwoordelijk voor de vele misstanden in maatschappij, kerk en persoonlijk leven. Het zwaartepunt lag voor hen in het getuigenis en de prediking van zonde en genade. Men wilde een 'boetebeweging' zijn, die een bijbelgeloof naar reformatorische maatstaven wilde bewerkstelligen.

Daarbij ontstaat dan de vraag hoe zij dit wilden doen. Elk van de drie hoofdpersonen van dit boek preekte in een ander deel van de negentiende eeuw. Grofweg gezegd Krummacher in de eerste dertig jaren, Kohlbrugge in de tweede en Geysler in de derde. Dat is natuurlijk van belang om in gedachten te houden. Want de tijdgeest stond ook niet stil. Ook de industrialisering nam in de tweede helft van die eeuw een grote vlucht. Dat proces was van invloed op de omstandigheden:

eerst afname van banen en (redelijke) welvaart, pas later weer toename van de werkgelegenheid. Daardoor een toevloed van mensen naar de steden, ook naar Elberfeld. Het inwonertal verdubbelde aan het eind van deze eeuw. Veel van deze mensen kwamen uit andere streken met andere gewoonten en overtuigingen. Daardoor veranderde ook het gehoor van de predikanten. Toch wordt juist van Kohlbrugge gezegd dat hij 'tijdloos' preekte. Deze preken hadden ook in andere eeuwen gehouden kunnen worden. Dat kwam omdat hij niet zozeer de tijd bereekte, hetgeen hij bij tijd en wijle toch wel eens deed, maar zijn gehoor het immer geldende Woord van God voorhield.

De hoofdstukken 5 – 7 geven een korte impressie van het leven van de predikanten Krummacher, Kohlbrugge en Geyser. Deze informatie is een goede inleiding op wat daarna volgt. Want in de resterende hoofdstukken worden vele facetten van hun prediking onder de loep genomen. Hun houding ten opzichte van de Bijbel, hun zicht op de wereld, zending, hoe zij gepreekt hebben tijdens de kerkelijke feestdagen, hoe zij hun gemeente aanspraken, hun woordgebruik, retorische middelen en technieken enz., het komt allemaal aan bod.

Tenslotte geeft het laatste hoofdstuk nog een samenvatting van het geheel met conclusies en lijnen naar het heden. Het belang van de drie predikanten wordt sterk benadrukt. Hun preken zijn ook nu nog zeer de moeite waard om gelezen te worden. Een uitgebreide literatuurlijst completeert het boek. Dat is nuttig, want zo komt men op titels van boeken die men anders niet zo snel zou aanschaffen. Al tijdens de lezing van dit grote werk gaf de uitgebreide hoeveelheid voetnoten (2646 in getal!) een schat aan informatie.

Dr. Kommers heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt, maar kan tevreden terugzien op zijn jarenlange arbeid. De lezing van dit boek is zeer de moeite waard. Men wordt er te allen tijde wijzer van.

1 In: *Briefe von Dr. Theol. H.F. Kohlbrügge an Johannes Wichelhaus*. Herausgegeben von J.J. Langen, Pastor em. Elberfeld 1911, S. 57.

Gijsbert Karel van Hogendorp en het fanatisme van de Islam

Het terrorisme van de Islam is niet van recente datum. Wie de geschiedenis kent weet ook op welke wijze de Islam is verbreid, hetgeen niet betekent dat alle eeuwen door christenen zachtmoedig zijn opgetreden. Denkt u

alleen al maar aan de kruistochten.

Opmerkelijk is de wijze waarop de staatsman Gijsbert Karel graaf Van Hogendorp op dit probleem inging. Hij schreef daarover aan Ds. Stuart op 26 juli 1826. Het is te lezen in de *Brieven en Gedenkschriften* van G.K. van Hogendorp, deel VII, 's-Gravenhage 1903, blz. 74. Ds. Stuart was Ds. M. Stuart, Remonstrants predikant te Amsterdam, die in 1815 door Koning Willem I was benoemd tot geschiedschrijver des rijks. Blijkbaar had ds. Stuart Van Hogendorp over het probleem van de felle Islam in Nederlands Indië geschreven. Van Hogendorps reactie daarop is als volgt:

“Het fanatisme, door den Koran verwekt, kan nooit beter worden tegengewerkt, dan door een beter gevoel opgewekt door middel van den Bijbel. Het is zeker, dat de Koran meer dan ooit verspreid wordt, en dat de Priesterschap van Mecca het voorbeeld volgt van onze Bijbelgenootschappen. Onze vertaling en verspreiding van den Bijbel (in den Oost) is een middel, dat langzaam en op langen tijd moet werken, doch het is ook het sterkste en zekerste middel. Het fanatisme bestaat in het menselijk hart, en het moet dáár ook overwonnen worden. Dit kan alleen geschieden door overtuiging, en de heilzaamste overtuiging vloeit voort uit Gods Woord. Indien wij eene goede Javaansche vertaling leveren, zoo beschouw ik dezelve van nu af aan als het beste tegengif van den Koran, van het fanatisme door den Koran verwekt, en van de gevaarlijke gevolgen van dit fanatisme.”

Dat Van Hogendorp, die anderen niet gemakkelijk in zijn hart liet kijken, dit niet puur formeel, uitwendig zag, blijkt uit een brief die hij 12 juni 1827 aan zijn zoon Willem schreef, die zich sinds 1825 op Java bevond. Java was in 1816 weer vanuit Engelse in Nederlandse handen gekomen:

“Gij bevindt u voorzeker in ongunstige omstandigheden wat de Godsdienst betreft. In Oost Indië is men daar over het algemeen weinig om bekommerd. Op Buitenzorg bestaat noch kerk, noch leraar; maar dat u nooit ontvallen kan is de Heilige Schrift, het Evangelie, en welk een steun en troost men daaraan heeft, ondervind ik sedert jaren in de omstandigheid van mijn ongesteldheden. Ik kan niet zonder pijn in de kerk zitten, omdat het meeste kwaad nog in de knieën schuilt; de koude is voor mij doodlijk, met moeite heb ik het voorleden zomer zoo verre gebragt dat ik heb kunnen in de kerk en zelfs twee maal ten Avondmaal gaan. Maar ik begin altijd mijn dag met de Heilige Schrift...”.

LJG